

PSYCHOLOGICKÁ GRAMOTNOSŤ UČITEĽA – KONCEPT, ZLOŽKY, APLIKÁCIA

PSYCHOLOGICAL LITERACY OF TEACHER – CONCEPT, COMPONENTS, APPLICATION

Marianna Berinšterová, Katarína Fuchsová, Jana Kapová

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied, PU v Prešove

Abstract:

Psychological literacy is still a less elaborated concept in Slovak and foreign researches. In general, psychological literacy represents the ability to apply psychological knowledge adaptively, while managing the requirements of the social environment and profession. Psychological literacy is most often associated with study of psychology, in relation to the teaching profession it is mentioned rarely. Specific requirements for the teaching profession lead to the need to define teachers' psychological literacy. The aim of the paper is to introduce the concept of psychological literacy, its components (functional, interactive, critical) and levels (knowledge, skills, attitudes). The described application context takes into account the role of the teacher as an educator and a significant adult. The use of the concept of psychological literacy in the undergraduate psychological education of teachers, but also in continuous education can be a tool for the development and improvement of teacher education. The need for innovation in undergraduate teacher education is also confirmed by several researches dealing with the teaching profession.

Key words:

psychological literacy, teacher, pupil, significant adult

Úvod

Inovácie pregraduálnej prípravy pedagógov sú v rámci potreby skvalitňovania školstva aktuálnou spoločenskou témou. Výskumy ukazujú, že edukačná rola učiteľa, a hlavne jej účinnosť spočíva okrem deklaratívnych a procedurálnych vedomostí súvisiacich s predmetmi, ktoré vyučujú aj s viacerými kompetenciami, ktorých základ spočíva v sociálno-osobnostných charakteristikách, psychologických poznatkoch a schopnosti ich aplikovať vo vyučovacom procese (Kunter et al., 2013; Rimm-Kaufman, Hamre, 2010). Cieľom tohto príspevku je priblížiť koncept psychologickéj gramotnosti, popísať špecifiká psychologickéj gramotnosti učiteľov a priblížiť možnú aplikáciu v príprave budúcich učiteľov.

Definícia psychologickéj gramotnosti

V rámci vedeckovýskumných aktivít sa v zahraničí psychologickéj gramotnosti venuje viac pozornosti ako na Slovensku. Jej pôvodné chápanie sa viazalo na základnú psychologickú gramotnosť študentov a absolventov psychológie (Boneau, 1990). Napriek tomu, že tento koncept nezodpovedá dnešnému chápaniu psychologickéj gramotnosti, z akademickej pôdy sa pojem rýchlo rozšíril a dnes už nehovoríme len o

psychologickej gramotnosti študentov a absolventov štúdia psychológie, ale o psychologickej gramotnosti národa alebo o psychologicky gramotných občanoch (Cranney & Dunn, 2011). McGovern a kol. (2010) sumarizujú, že byť psychologicky gramotný znamená: *mať základné poznatky z oblasti psychológie, vedecky myslieť, kreatívne a kriticky pristupovať k riešeniu problémov, aplikovať psychologické princípy pri riešení problémov v sociálnom prostredí, konať morálne (eticky), efektívne komunikovať, rešpektovať rozmanitosť a kriticky hodnotiť informácie, vlastné správanie a správanie i prežívanie iných.*

Hoci sa definície psychologickej gramotnosti rôznia, objavujú sa v nich vo všeobecnosti prvky nasledujúceho prístupu: "Psychologická gramotnosť predstavuje spôsobilosť aplikovať psychologické poznatky adaptívne, pri zvládaní požiadaviek sociálneho prostredia a profesie" (Roberts, Heritege, Gasson, 2015). V tejto definícii je zdôraznená profesia so svojimi špecifickými potrebami ako jedna z oblastí, v ktorej by sa psychologická gramotnosť mala uplatňovať. Halpern a kol. (2010) ju dokonca považujú za faktor podporujúci zamestnateľnosť a participáciu v občianskej spoločnosti. V tejto súvislosti je potrebné vnímať charakteristické potreby jednotlivých profesií, v rámci ktorých môžu dimenzie psychologickej gramotnosti variovať.

Pedagogická profesia a psychologická gramotnosť

Psychologická gramotnosť učiteľov je oblasťou, ktorá bola doposiaľ skúmaná a rozpracovaná v menšej nižšej miere, pričom pozornosť bola venovaná prevažne psychologickej gramotnosti študentov učiteľských odborov. V týchto súvislostiach Sokolová a kol. (2013) navrhujú trojúrovňový model psychologickej gramotnosti, kde rozlíšili: *funkčnú psychologickú gramotnosť*- komunikácia informácií, predstavujúca po obsahovej stránke faktické informácie o podstate prežívania a správania jedinca a o princípoch a zákonitostiach psychológie; *interaktívnu psychologickú gramotnosť*- rozvoj individuálnych spôsobilostí a sociálnych schopností a *kritickú gramotnosť*- osobnú a komunitnú zodpovednosť, predstavujúcu po obsahovej stránke kritické hodnotenie psychologického poznania. Podľa uvedených autorov je psychologickej gramotnosti obsahovo najbližší koncept zdravotnej gramotnosti, ich teoretický model vychádza z prístupu Nutbeama (2000, in Sokolová a kol, 2013), chýba však jeho empirické overenie.

Roberts, Heritege a Gasson (2015) v intenciách psychologickej gramotnosti študentov uvažujú nad hodnotením a monitorovaním ich študijného pokroku. Z výsledkov ich výskumu vyplýva, že konštrukt psychologickej gramotnosti najlepšie reprezentujú tri faktory: *reflexia psychogických poznatkov* (reflective processes), *spôsobilosť využívať psychológiu* (generic graduate attributes) a *porozumenie psychológii ako vede prispievajúcej k pomoci iným* (psychology as a helping profession). Výskum sa týkal študentov psychológie, nie študentov učiteľských odborov. Z uvedeného vyplýva potreba výskumne sa zamerať na psychologickú gramotnosť študentov a absolventov učiteľských odborov.

Učiteľ ako významný dospelý a psychologická gramotnosť

Osoba učiteľa predstavuje na jednej strane edukátora, ktorý žiakom sprostredkúva vedomosti, ale je tiež významnou osobou v živote detí a dospelých (Galbo, 1986). Utváranie bezpečného prostredia pre vyučovanie a učenie predpokladá, že učiteľ bude odpovedať na psychologické potreby žiakov (Gold 1999). Constantine, Benard a Diaz (1999) konkretizujú, že tieto potreby sú v prostredí školy napĺňané pokiaľ významní dospelí (učitelia) poskytujú emocionálnu oporu a konzistentne vyjadrujú pozitívny postoj k očakávaným výkonom žiakov.

Napĺňanie psychologických potrieb súvisí tiež s rozvojom osobnosti žiakov. Bjorklund-Young a Ronda (2017) zdôrazňujú schopnosť učiteľa rozvinúť non-kognitívne zložky osobnosti. Hovoria o nasledovných: well-being, pripútanie, angažovanosť a záväzok voči škole (attachment, involvement, commitment), vytrvalosť a ochota pracovať na dosahovaní dlhodobých cieľov a presvedčenie o vlastných schopnostiach a možnosti ich rozvíjania. V tejto súvislosti sa psychologická gramotnosť učiteľa viaže na tzv. metakognitívne spôsobilosti (Schunk, 2008), predstavujúce schopnosť využiť nadobudnuté vedomosti a spôsobilosti, rozhodnúť sa pre vhodné zdroje informácií a stratégie riešenia konkrétnej situácie. Rovnako metakognitívne spôsobilosti znamenajú, že osoba vie, kedy a akým spôsobom účinne využiť konkrétne vedomosti a spôsobilosti. Psychologická gramotnosť učiteľa ako významného dospelého by v súvislosti s napĺňaním psychologických potrieb žiakov a rozvíjaním ich osobnosti mala spočívať práve v kvalite metakognitívnych spôsobilostí, ktorých základom sú teoretické vedomosti psychologických disciplín, ich kritické hodnotenie a spôsobilosť pre tvorbu sociálnych interakcií.

Nie menej dôležitou oblasťou je psychologická pripravenosť učiteľov pre profesiu. Hovorí o nej napr. Sirotyuk (2012) v súvislosti s inkluzívnym vzdelávaním. Psychologická pripravenosť znamená adekvátnu mieru motivácie, vnímanú potrebu vlastného profesijného a osobnostného rozvoja. Gold (1999) poznamenáva aj to, že podmienkou napĺňania psychologických potrieb žiakov je poznanie a napĺňanie vlastných psychologických potrieb. Spolu s metakognitívnymi stratégiami prispieva psychologická pripravenosť učiteľov k ich vlastnej vnímanej účinnosti v profesii aj mimo nej.

Rozvíjanie psychologickkej gramotnosti učiteľov a študentov učiteľstva

Výučba psychológie na Slovensku ale aj v zahraničí má rôznorodé chápanie, zázemie, históriu i súčasnú podobu. Na Slovensku existujú vedľa seba rôzne koncepcie jej výučby na vysokých (aj stredných) školách a aj keď sú prítomné určité impulzy pre budovanie svojbýtnej didaktiky, vyučujúci sú vo veľkej miere ponechaní na vlastnú tvorivosť a intuíciu bez opory v štandardoch, ktoré by exaktnejšie definovali výber obsahu, ciele a metódy výučby psychológie najmä pokiaľ ide o štúdium v nep psychologických odboroch, kam patrí aj učiteľská profesia. Jednou z najväčších výziev je vytvorenie zmysluplného a efektívneho prepojenia medzi teóriou a praxou pregraduálnej prípravy učiteľov v súlade s vyššie uvedenými argumentami, podporujúcimi potrebu zamerania pozornosti na rozvoj psychologickkej gramotnosti učiteľov.

Z analýzy zistení o stave školstva na Slovensku (To dá rozum, 2018) vyplýva, že okrem nedostatku zručností učiteľov v oblasti inkluzívneho vzdelávania, chýba v rámci pregraduálnej prípravy učiteľa rozvoj žiadúcich sociálno-psychologických kompetencií a rozvoj kritického myslenia.

V súvislosti s vyššie uvedenými poznatkami navrhujeme rozvíjanie psychologickkej gramotnosti študentov učiteľských odborov v dvoch *smeroch*:

Rozvoj metakognitívnych spôsobilostí – tieto zahŕňajú funkčnú (vedomosti), interakčnú (spôsobilosti) a kritickú psychologickú gramotnosť (hodnotenie získaných informácií). Okrem základných poznatkov psychologických disciplín je dôležitou súčasťou psychologickkej gramotnosti spôsobilosť reflexie poznatkov, správnej voľby prístupu v konkrétnom prípade ako aj schopnosť vyhľadať vhodné zdroje informácií vo forme odborných literárnych zdrojov ako aj vo forme pomoci zo strany odborníkov.

Rozvoj psychologickej pripravenosti - zahŕňajúcej chápanie psychológie ako pomáhajúcej profesie, ale aj postoje a motiváciu voči učiteľskému povolaniu a poznanie a vnímanie potreby rozvíjania vlastných osobnostných a profesijných charakteristík. Cieľom psychologickej pripravenosti by malo byť posilňovanie sebaúčinnosti v učiteľskom povolaní (Bandura, Adams, 1977), ktoré podporuje schopnosť riešenia problémov.

Inšpiratívne myšlienky ohľadom konkrétnych inovatívnych *metód* rozvoja psychologickej gramotnosti študentov (dodávame, že aj učiteľov v praxi napr. v rámci kontinuálneho vzdelávania) môžeme nájsť napr. u Sokolovej (2015, 2018). Rozvíjanie funkčnej psychologickej gramotnosti je podľa tejto autorky možné realizovať prostredníctvom zážitkových metód (diskusných, problémových, demonštračných) ako aj prostredníctvom práce s autentickými textami, cestou besied a diskusií so psychológmi a ich klientami, exkurziami do rôznych inštitúcií, v ktorých sa realizuje psychologická prax a/alebo výskum. Na úrovni interaktívnej sú efektívne využiteľné aktivizujúce metódy (prípadové štúdie, inscenačné metódy, hra rolí, a pod.), v neposlednom rade rokmi osvedčená koncepcia sociálno-psychologického výcviku. Stuchlíková, Mareš (2018) navrhujú využívanie videoanalýz skutočných pedagogických situácií, zapojenie študentov do výskumných projektov prepájajúcich psychologickú teóriu s empirickou evidenciou, efekt prináša aj zapojenie študentov do činnosti v dobrovoľníckych aktivitách. Najvyššiu úroveň psychologickej gramotnosti, ktorou je jej tzv. kritická zložka, umožňujúca kriticky reflektovať prínos rôznych psychologických informácií pre osobný a profesijný život, je podľa Sokolovej (2018) možné rozvíjať prostredníctvom didaktických metód kritického čítania, kritickej analýzy mediálneho obsahu, metód rozvoja informačnej gramotnosti, posudzovania dôveryhodnosti zdrojov, argumentácie v rámci diskusií a debát, prostredníctvom tzv. reflexívneho písania, v rámci ktorého študenti konfrontujú vlastné skúsenosti a postoje s výsledkami psychologických výskumov, diagnostiky, prostredníctvom metód rozvoja kritického myslenia a pod. Nohavová (2017) poukazuje na možnosti využitia expresie a expresívnej experimentácie (čo sčasti korešponduje s metódou didaktického experimentu) a jej reflexie v rozvoji psychologickej gramotnosti s cieľom prepojiť seba-poznávaciu a seba-skúsenostnú osobnú rovinu z realizovanej aktivity s odborným pohľadom, so psychologickou teóriou, pojmami, konceptami. To umožňuje zvládnutie psychologického obsahu vo všetkých oblastiach: a) odbornej – terminológia, teória, kritické a vedecké myslenie, b) personálnej – sebareflexia, sebaopoznanie, c) sociálnej – uvedomovanie si individuálnych rozdielov a typologických podobností medzi ľuďmi, d) aplikačnej – využívanie získaných poznatkov vo všetkých oblastiach života.

Záver

Uplatnenie konceptu psychologickej gramotnosti sa ukazuje ako aktuálne a žiaduce smerovanie výučby psychológie na vysokých školách nielen u študentov psychológie ale u všetkých študentov tzv. pomáhajúcich profesií, zvlášť u budúcich učiteľov v role významných dospelých v živote dieťaťa. Ponúka inšpiráciu pre kreovanie didaktických parametrov z hľadiska výberu obsahu, formulácie cieľov a využívanie inovatívnych metód a prostriedkov výučby psychológie, zároveň napĺňa potrebu často zdôrazňovaného prepojenia teórie a praxe a reaguje na apel skvalitnenia pregraduálnej prípravy učiteľov. Ponúka širší uhol pohľadu než koncept rozvoja sociálnych kompetencií, v ktorom zostáva v úzadí poznatková (funkčná) a kritická úroveň. Veríme, že sa táto oblasť postupne dostane viac do centra záujmu odbornej verejnosti v oblasti výučby aj výskumu.

Literatúra

- Bandura, A., & Adams, N. E. (1977). Analysis of self-efficacy theory of behavioral change. *Cognitive Therapy and Research*, 1(4), 287–31.
- Boneau, C.A. (1990). Psychopological literacy: a first approximation. *Am.Psychol.* 45, 891-900.
- Bjorklund-Young, A. V., & Ronda, V. (2017). *The Multidimensionality of Teacher Quality: Teaching Skills and Students' Noncognitive Skills*. Získané 10.8.2020 na https://paa.confex.com/paa/2018/mediafile/ExtendedAbstract/Paper22091/Bjorklund_Ronda_Noncogs.pdf.
- Cranney, J., & Dunn, D. (2011). *The psychologically literate citizen: foundations and global perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Constantine, N., Benard, B., & Diaz, M. (1999, June). Measuring protective factors and resilience traits in youth: The healthy kids resilience assessment. In: *Seventh annual meeting of the Society for Prevention Research*, New Orleans, LA.
- Galbo, J. J. (1986). Adolescents' perceptions of significant adults: Implications for the family, the school and youth serving agencies. *Children and Youth Services Review*, 8(1), 37-51.
- Gold, Y. (1999). The psychological dimensions of teacher education: The role of the university. The role of the university in the preparation of teachers. In R.A. Roth. *The role of university in preparation of teachers* (s. 166-179). London: Falmer Press.
- Halpern, D. (2010). *Undergraduate education in psychology: A blueprint for the future of the discipline*. Washington, DC: APA
- Kunter, M., Klusmann, U., Baumert, J., Richter, D., Voss, T., & Hachfeld, A. (2013). Professional competence of teachers: Effects on instructional quality and student development. *Journal of Educational Psychology*, 105(3), 805.
- McGovern TV, Corey L, & Cranney J, et al. (2010). Psychologically literate citizens. In: D.F. Halpern. *Undergraduate Education in Psychology: A Blueprint for the Future of the Discipline* (9-27). Washington, DC: American Psychological Association.
- Nohavová, A. (2017). Expres ve výuce psychologie. *Kultura, umění a výchova*. Získané 25. 8.2020 na: http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=12&clanek=160
- Rimm-Kaufman, S. E., & Hamre, B. K. (2010). The role of psychological and developmental science in efforts to improve teacher quality. *Teachers College Record*, 112(12), 2988-3023.
- Roberts, L. D., Heritage, B., & Gasson, N. (2015). The measurement of psychological literacy: a first approximation. *Frontiers in psychology*, 6, 105.
- Sabol, T.J. & Pianta, R.C. (2012). Recent trends in research on teacher–child relationships. *Attachment & Human Development*, 14 (3), 213-231
- Sirotyuk, A. S. (2012). Organization of semi-subject activity of experts in the system of inclusive education. *Bulletin of the higher school*, 4, 66-70
- Sokolová, L., Lemešová, M. Masaryk, R., Kanisová, D., Bašňáková, J., & Kostovicova, L. (2013). *Psychológia v sekundárnom vzdelávaní*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Sokolová, L., Lemešová, M., & Jursová Zacharová, Z. (2014). *Psychologická príprava budúcich učiteľov a učiteliek: Inovatívne prístupy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Sokolová, L. (2015). *Metódy vyučovania psychológie a predmetov osobnostného a sociálneho rozvoja*. Bratislava: Univerzita Komenského.

Sokolová, L. (2018). Psychologická gramotnosť ako cieľ psychologického vzdelávania. In: *Inovatívne trendy v odborových didaktikách v kontexte požiadaviek praxe*. Nitra: PF UKF, s.206-212. ISBN 978-80-558-1277-9.

Stuchlíková, I., Mareš, J. (2018). Potíž s výukou psychologie v učiteľských programech. *Pedagogika*, roč.68, č.4, s.341-347

Adresy autorov

Mgr. Marianna Berinšterová, PhD.

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied, PU v Prešove

Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

marianna.berinšterova@unipo.sk

PhDr. Mgr. Katarína Fuchsová, PhD.

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied, PU v Prešove

Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

katarina.fuchsova@unipo.sk

Mgr. Jana Kapová, PhD.

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied, PU v Prešove

Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

jana.kapova@unipo.sk